

Оксана Васильченко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 342.722.1:342.731

Рівність прав і свобод людини громадянина в Україні незалежно від релігійних переконань

Конституція України проголошує рівність людини і громадянина, що має принципове значення для всього суспільства. Нажаль, існує протиріччя як з боку законодавчого закріплення цього принципу, що повинно означати можливість його втілення, так і з боку реальної дійсності, тобто неможливості його реалізації повною мірою.

В юридичній науці питання рівності та рівноправності неодноразово розглядалося як у теорії права, так і в рамках спеціальних досліджень таких радянських учених-правознавців, як М. Вітрук, Л. Воеводін, Б. Ебзеев, Г. Мальцев, В. Масленников, М. Матузов, В. Патюлін, Ф. Рудинський, А. Савицька, В. Сокурєнко, І. Фарбер, В. Шевцов, Л. Явич; українських учених: Ю. Барабаш, О. Дашковська, В. Колісник, А. Колодій, О. Марцеляк, А. Олійник, М. Орзіх, О. Скрипнюк, О. Петришин, В. Погорілко, І. Полховська, П. Рабінович, В. Шаповал, Ю. Тодика, М. Цвік; сучасних російських учених: М. Баглай, М. Бо-

ндар, К. Козлова, Г. Комкова, О. Кутафін, О. Лукашева, В. Нерсесянц, В. Чиркін.

Ідея правової рівності нині постає в якості основи побудови всієї правової системи. В той же час, не зважаючи на велику увагу з боку фахівців, й донині не вироблено однозначної позиції щодо розуміння змісту принципу рівності.

Під час аналізу тексту Конституції України щодо принципу рівності, зазвичай мають на увазі статтю 24, яка визначає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; забезпечується рівність прав жінки і чоловіка [5].

Метою даної статті є дослідження змісту, забезпечення та обмежен-

ня принципу рівності громадян незалежно від релігійних переконань.

З прийняттям Конституції в Україні закріпились високі демократичні стандарти у галузі прав людини, щодо свободи совісті та віросповідань. Стаття 35 Конституції України чітко визначає право кожного на свободу світогляду й віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово або колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Це право гарантується державою особам, які перебувають в Україні, а не лише власним громадянам. Зрозуміло, що стаття 35 спрямована на об'єднання українського народу, на усунення поділу на віруючих та атеїстів, на надання кожному, незважаючи на його ставлення до релігії, рівних прав та можливостей, на прищеплення суспільству віротерпимості, загалом на забезпечення взаєморозуміння, спокою та злагоди серед усього населення, що є одним з основних чинників у процесі демократизації.

Згідно з частиною 1 статті 35 Конституції України, «кожен має право на свободу світогляду й віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [4]. Загальний зміст цієї частини статті повністю збігається із статтею 18 Міжнародного пакту про громадські й політичні права. А також разом із статтею 34, яка гарантує право на свободу думки й слова, майже повністю вичерпують вимоги статей 1, 2, 7, 16, 18, 19, 26 та 29 Загальної декларації прав людини, а також статті 9 Європейської конвенції з прав людини. Слід зазначити, що у формуванні частини 1 статті 35 Конституції України законодавці вперше вжили термін «свобода світогляду» на відміну від терміну «свобода совісті».

Що стосується забезпечення рівноправності громадян незалежно від віросповідання й відношення до релігії, слід зазначити, що в Україні відсутня державна релігія, церква є відділеною від держави, допускається багатоконфесійність, що значно полегшує ситуацію в даній сфері, знижує соціальну напруженість. У статті 35 Конституції України прямо закріплено, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Конституційні норми дублюються й деталізуються в галузевих законах, спеціальних нормативних правових актах.

Українська держава є секулярною інституцією, нейтральною щодо різних релігій чи вірувань взагалі. Встановлення секуляризму історично виправдане, оскільки воно ліквідувало негативні впливи на суспільство з боку конфесійного і церковного диктату, характерного для досекулярної епохи. Разом із тим, як і кожне суспільне явище, секуляризм привносить у суспільство свої негативні елементи. Церква й держава є автономними одна щодо іншої. Однак, це не виключає, а навпаки — передбачає обмежену співпрацю між ними у суспільній сфері. Держава й церква мають ряд спільних інтересів у соціальній, культурній сферах. Наприклад, захист родини та громадянського миру або подолання злочинності й наркоманії, які вони можуть узгоджувати у співпраці. Також треба відмітити вплив церкви та релігійних організацій на формування громадянського суспільства.

Україна є світською державою, тобто державою, в якій ніякі релігійні канони чи догми не є джерелами права і ніякі релігії не впливають на становлення та функціонування державних органів чи посадових осіб, на

систему державної освіти, а як зазначає відомий теоретик правознавства П. Рабинович: «Світський характер держави передбачає розмежування сфер впливу церкви й держави. Держава мусить чітко окреслити у законодавстві межі свого втручання (межі впливу, сприяння, протидії та ін.) у діяльності релігійних та атеїстичних організацій, виходячи із загальнолюдських цінностей і прав людини» [8, с. 45].

І ми не можемо не погодитись з цим, оскільки вважаємо, що світська держава — це насамперед держава, в якій немає обов'язкової, тобто державної релігії (яскравим прикладом є Греція з державною релігією православ'ям), не надається переваг якійсь одній із релігій (так, в Болгарії Східне Православ'я є традиційною релігією), а всі релігії є рівними, тобто існує релігійний плюралізм.

У Конституції України, на відміну від Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [4], не закріплено положення про те, що ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду, хоча закріпила у частині 2 статті 15 незнання державою жодної ідеології обов'язковою.

Встановлення переваг, обмежень або інших форм дискримінації залежно від відношення до релігії не допускається.

Громадяни України є рівними перед законом у всіх сферах політичного, економічного, соціального й культурного життя незалежно від їхнього відношення до релігії й релігійної приналежності. Громадянин України у випадку, якщо його переконанням або віросповіданням суперечить несення військової служби, має право на заміну її альтернативною цивільною службою.

Ніхто не зобов'язаний повідомляти про своє відношення до релігії й не може піддаватися примусу при визначенні свого відношення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, інших релі-

гійних обрядах і церемоніях, у діяльності релігійних об'єднань, у навчанні релігії. Перешкоджання здійсненню права на волю совісті й віросповідання, у тому числі поєднане з насильством над особистістю, з навминою образою почуттів громадян у зв'язку з їхнім відношенням до релігії, із пропагандою релігійної переваги, зі знищенням або з ушкодженням майна або з погрозою здійснення таких дій, забороняється й переслідується відповідно до закону. Проведення публічних заходів, розміщення текстів і зображень, що ображають релігійні почуття громадян, поблизу об'єктів релігійного шанування забороняються.

Одночасно слід враховувати, як зазначив Європейський Суд із прав людини в 1996 році, розглядаючи справу «Манусакіс проти Греції», що держава не має права виносити рішення про те, що є релігією, а що ні. Досить того, що організація віруючих визнає себе релігією.

У випадку здійснення правопорушення у вигляді незаконного перешкоджання діяльності релігійних організацій або здійсненню релігійних обрядів настає відповідальність відповідно до положень статті 180 Кримінального кодексу України.

При цьому, відповідно до статті 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Послідовники всіх функціонуючих у рамках закону релігійних течій рівні у своїх цивільних правах і свободах як громадяни однієї країни і як віруючі. В умовах релігійного різноманіття дуже важливо визначити ті правові засоби й механізми, які забезпечать і гарантують мирне співіснування представників різних конфесій

на території нашої країни, не допустять проявів релігійного екстремізму.

На думку І. В. Понкіна, право на свободу думки, переконань і віросповідання становить свободу совісті й включає в себе право мати, приймати або змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу сповідувати власну релігію як одноосібно, так і спільно з іншими, відправляти культ публічно або приватно, виконувати релігійні і ритуальні обряди і вчення, а також мати право не сповідувати жодної релігії й не зазнавати жодного примусу, що примешує свободу мати або приймати релігію й переконання за своїм вибором, право на асоціації й ряд інших прав [7, с. 72–76]. Загальна декларація прав людини говорить про «свободу думки, совісті й релігії», і у зв'язку із цим учені не можуть прийти до згоди щодо того, чи існує тільки одна, глобальна свобода, розглянута в трьох різних аспектах, або слід розрізняти три самостійних види свободи.

Критерії визначення й межі свободи совісті, свободи віросповідання ані в Конституції, ані в міжнародних документах не визначені конкретно, вони позначені в загальному вигляді. Правове регулювання здійснюється не на юридичних принципах, а з погляду теології, релігії, і тому свобода совісті може підмінюватися свободою віросповідання, а релігія — ідеологією, як наслідок — неправильне тлумачення норм закону.

На думку С. А. Авак'яна, свобода совісті має два аспекти, перший з яких передбачає свободу морально-етичних поглядів людини (що вважати добром і злом, чеснотою або підлістю), а другий — внутрішню можливість особистості вибрати собі подібний ідеал і поклонитися йому. Свобода віросповідання являє собою можливість вірити в існування такого ідеалу у вигляді незвичайної істоти [1, с. 9].

У системі права повинен знайти відбиття той факт, що світогляд (особливо релігійний) і релігійна

свобода є окремим випадком свободи совісті, як наслідок, вони не повинні підмінюватись й поглинати її як ціле [2]. Проте, свобода релігії згадується в таких документах як Загальна декларація прав людини, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії або переконань, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, Конвенція про захист прав людини й основних свобод. Стаття 18 Загальної декларації прав людини, стаття 6 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії або переконань, стаття 18 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, стаття 9 Конвенції про захист прав людини й основних свобод вживають у текстах свободу релігії, ототожнюючи її зі свободою совісті й свободою віросповідання.

У сучасному розумінні «свобода совісті» припускає право сповідувати або не сповідувати, мати або не мати релігійні переконання, тобто право вибору форми віри, а «свобода віросповідання» — право людини дотримуватись й сповідувати будь-яку релігію, у тому числі вільно вибирати, мати й поширювати релігійні й інші переконання й діяти відповідно до них. Формулювання статті 35 Конституції України «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання» означає, що обидві свободи наповнені самостійним змістом, у той час як згодом ці поняття узагальнюються й змішуються. Такий понятійний апарат приводить до того, що «свободу віросповідання» визначають як одну зі складових поняття «свободи совісті». У деяких випадках відносини цих двох свобод розглядаються як родові й видові поняття. Свобода світогляд — право вірити чи ні, свобода віросповідання — право вибору релігії. Сповідати віру означає не тільки визнавати її, але й жити відповідно до неї.

Однак, аналіз статті 35 Конституції України і статті 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні

організації» дозволяє дійти висновку, що кожна із закріплених свобод є самостійною. Свободу совісті слід розглядати як можливість вибору для особистості права сповідувати або не сповідувати яку-небудь релігію, дотримуватися яких-небудь релігійних поглядів або не дотримуватися. Свобода віросповідання припускає можливість сповідувати будь-яку релігію, тобто здійснити вибір віри, відповідно до якого людина буде реалізовувати всі інші права (відправляти релігійні культи, мати й поширювати релігійні й інші переконання, створювати релігійні об'єднання й брати участь у їхній діяльності, тощо). Крім того, слід звернути увагу на те, що між моментом визначення вибору «вірити – не вірити» і тим, у що або кого вірити, можуть існувати тимчасові межі. У зв'язку із цим, свобода совісті й свобода віросповідання будуть існувати незалежно одна від одної.

Однією з центральних проблем діючого права й захисту прав людини є проблема підстав і меж обмеження основних прав і свобод людини й громадянина. Сповідуючи ту або іншу релігію, людина не повинна розпалювати національну, релігійну ворожнечу, примушувати до руйнування родини за релігійними мотивами, підбурювати до відмови від соціальних цінностей, від виконання громадянських обов'язків.

В якості підстав обмеження здійснення права на свободу віросповідання можна визначити сукупність встановлених Конституцією України та законами обмежень, а також існуючих соціальних цінностей, орієнтирів, що окреслюють межі користування права на свободу віросповідання. До таких підстав можемо віднести захист основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни й безпеки держави. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих

обмежень. У випадку введення воєнного стану такі основні права як право на життя, право на достоинство й заборона катувань, жорстоких й принижуючих гідність поведінки й покарання, право на недоторканність приватного життя, захист честі й гідності, право на таємницю приватного життя, свобода совісті, віросповідань і переконань, вільне використання своїх здатностей, право на житло, право на державний захист, право на відшкодування шкоди й неприпустимість зворотної сили закону, що обтяжує відповідальність, повинні дотримуватися й не підлягають обмеженню.

Отже, право окремої людини на свободу віросповідання як право сповідати будь-яку релігію, відправляти релігійні культи, поширювати релігійні переконання в режимах надзвичайного й воєнного стану не може бути обмежене. Не існує для зазначеного права обмежень і в рамках нормального режиму правової регуляції, тобто в умовах ст. 64 Конституції України. Це обумовлено специфікою самого права на свободу віросповідання, що пов'язане з безпосереднім володінням благами особистої свободи, індивідуальним вибором віри й слідуванням їй. Існуюча можливість особи визначати своє відношення до релігії й формулювати внутрішні переконання віри не підлягає обмеженню, а держава не може й не повинна контролювати індивідуальний вибір кожного.

У тому випадку, коли право на свободу віросповідання призводить до порушення права на фізичне й психічне здоров'я, невтручання в особисте життя людини, права на нормальну й гідну родину, тощо, мова йде про заборону зловживання правом в рамках уже заданих меж реалізації цих прав. Як стверджує В. В. Лапаєва, «теза про те, що одні права й свободи людини й громадянина можуть бути обмежені для захисту інших прав і свобод, відноситься до ситуації можливого зловживання правами..., тобто порушень уже встановлених прав» [6, с. 13].

У цілому, на сьогоднішній день проблема дискримінації за ознакою релігійної приналежності для України є менш болючою, аніж національна дискримінація. Проте, викореною її вважати не можна.

Як зазначається в доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, випадки дискримінації пов'язані з одночасним порушенням інших прав віруючих і пов'язані з:

- відмовою в реєстрації релігійних об'єднань;

- ненаданням земельних ділянок під будівництво культових будинків і інших об'єктів релігійного призначення;

- затягуванням або відмовою в передачі (або поверненні) раніше вилучених в адміністративному порядку культових будинків і церковного майна;

- відчуженням у громад новоспруджених або придбаних ними будівель;

- перевищенням повноважень співробітниками правоохоронних органів;

- недопущенням служителів культу до відвідування установ системи виконання покарань;

- проведенням публічних заходів, що організуються деякими релігійними (або громадськими) об'єднаннями, з вимогою заборонити законну діяльність інших релігійних (громадських) об'єднань;

- публікаціями в ЗМІ матеріалів, що містять свідомо помилкову або неперевірену інформацію, що веде до розпалення релігійної ворожнечі й нетерпимості [9].

Слід зазначити, що не тільки релігійні організації звільнені від впливу політичної влади, але й навпаки, політична влада обмежена від втручання релігійних організацій і релігії в цілому. Це доводить заборона створення партій за релігійною ознакою. Створення партій за релігійною ознакою відкрило б шлях до політизації релігії й релігійних об'єднань, політичного фундаменталізму й клерикалізації партій, що, у свою чергу,

спричинило б відторгнення релігії як форми соціальної ідентичності й витиснення її із системи факторів, що консолідують суспільство. Створення партій за національною ознакою може призвести до переваги у виборних органах влади представників партій, що відображають інтереси більших етнічних груп на шкоду інтересам малих етнічних груп, до порушення встановленого Конституцією України принципу правової рівності незалежно від національної приналежності.

В сучасному світі відбувається переосмислення і нове сприйняття базових людських цінностей, які є основою прав і свобод людини, її гідності та духовного суверенітету. До таких належить і свобода совісті, що перебуває в тісному взаємозв'язку зі світоглядними основами буття людини і є природним невідчужуваним правом кожної людини на вільний, узгоджений з власною совістю, вибір відповідних духовних цінностей і орієнтирів. Не випадково, що практична реалізація права на свободу світогляду та віросповідання в аспекті міжнародно-правових стандартів є важливим критерієм оцінки гуманістичної сутності держави, її демократичності.

Україна як незалежна демократична держава визнає принципи і норми міжнародного права, розглядаючи їх як складову частину своєї правової системи, тому міжнародно-правові документи з проблеми свободи буття релігії у суспільстві застосовуються внутрішньодержавним законодавством.

Важливість релігійної сфери та її урегульованість для громадського життя і побудови демократичного суспільства отримує підтримку й розуміння з боку держави, що реалізується у прийнятих законних та підзаконних актах, які окреслюють права громадян у контексті їх ставлення до релігії, регулюють державно-церковні відносини.

Отже, можемо зробити висновок, що базові конституційно-правові положення щодо релігійної свободи в

Україні відповідають демократичним принципам і загалом задовольняють права й свободи людини, базуючись при цьому на багатоміжовій спадщині врегулювання відносин між цими двома суспільними інститутами, історичних уроках як позитивного, так і негативного досвіду таких відносин. Незважаючи на практичну відповід-

ність чинних норм державного права міжнародним нормам, водночас, актуальним є вдосконалення чинного законодавства щодо свободи совісті та взаємовідносин держави і церкви, передусім оновлення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Список використаних джерел

1. Авакьян, С. А. Свобода вероисповедания как конституционно-правовой институт / С. А. Авакьян // Вестник Московского университета. Серия 11, Право. — 1999. — № 1. — С. 3-22
2. Бурьянов С. А. Свобода совести в контексте проблем формирования гражданского общества в России / С. А. Бурьянов // <http://www.rinfo.ru/projects/seminar1200/14.html>
3. Декларация про державний суверенітет України. — К., 1990. — 18 с.
4. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>
5. Конституція України від 28.06.1996 — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Лапаева В. В. Конституция Российской Федерации об основаниях и пределах ограничения прав и свобод человека и гражданина / В. В. Лапаева // Законодательство и экономика. - 2005. - №1. - С. 13.
7. Понкин И. В. Правовые основы светскости государства и образования / И. В. Понкин — М., 2003. - С. 72-76.
8. Рабінович П. Свобода віровизнання та проблеми її державного забезпечення в Україні / П. Рабінович // Права людини в Україні. — 1996. - №15. — С. 43-48.
9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. — К., 2014. — 552 с.

Васильченко О. П. Рівність прав і свобод людини громадянина в Україні незалежно від релігійних переконань

В статті досліджуються питання забезпечення рівноправності громадян незалежно від віросповідання й відношення до релігії. Розглядаються зміст свободи віросповідання. Аналізуються законні підстави обмеження здійснення права на свободу віросповідання.

Ключові слова: рівноправність, свобода світогляду, свобода віросповідання

Васильченко О. П. Равенство прав и свобод человека и гражданина в Украине независимо от религиозных убеждений

В статье рассматриваются вопросы обеспечения равноправия граждан независимо от вероисповедания и отношения к религии. Определяется содержание свободы вероисповедания. Анализируются законные ограничения осуществления права на свободу вероисповедания.

Ключевые слова: равноправие, свобода мировоззрения, свобода вероисповедания.

Vasilchenko O. Equality of rights and freedoms of the citizen in Ukraine, regardless of religious beliefs

The article examines the issue of equality of citizens regardless of religion and attitude to religion. Examines the content of religious freedom. Analyzed legitimate restriction of the right to freedom of religion.

Key words: equality, freedom of ideology, religious freedom